

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.3.16>

ВСТАНОВЛЕННЯ РОЗМІРУ, ДОСУДОВОГО ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ЗАПОДІЯНОЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

Любезніков Д.О.,
*аспірант кафедри кримінального права та процесу,
Державний податковий університет*
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-1618-8726>
e-mail: zxcv79zxcv@ukr.net

Любезніков Д.О. Встановлення розміру, досудового відшкодування шкоди заподіяної кримінальним правопорушенням.

Стаття присвячена проблемам встановлення розміру шкоди у кримінальному провадженні України та їх вирішенню. Проводиться аналіз причин неефективності існуючого механізму в кримінальному процесі, встановлення розміру шкоди, жертвам кримінальних правопорушень. Розглядаються проблеми реальної компенсації шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням. Обговорюється створення певних умов, які сприятимуть реальному відшкодуванню (компенсації) шкоди, починаючи безпосередньо зі стадії досудового розслідування, саме з моменту внесення відомостей до ЄРДР. Констатується, що з метою захисту прав та законних інтересів особи, якій кримінальним правопорушенням було завдано шкоди, слід надавати статус потерпілого в максимально короткі строки, а саме вже на початковому етапі досудового розслідування. Проведенням вивчення матеріалів кримінальних проваджень, у яких було встановлено, що використання у ч. 2 ст. 55 КПК України словесної конструкції «Права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про залучення її до провадження як потерпілого» не цілком ефективно, адже воно дозволяє слідчим, дізнавачам встановлювати певний часовий проміжок між внесенням відомостей до ЄРДР та винесенням постанови про визнання особи потерпілою. Зазначається, що при вивченні заяви та встановленні підстав для кваліфікації кримінального правопорушення на уповноваженій особі, яка займається досудовим розслідуванням, лежить обов'язок зі збирання, систематизації та аналізу всієї інформації, що міститься в повідомленні про кримінальне правопорушення. У тому числі до зазначеної інформації відносяться відомості про характер та розмір шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням. Доводиться, що несвоєчасне вжиття заходів щодо відшкодування заподіяної шкоди лише посилює ті неприємності, які і так лягають на плечі потерпілої особи. Констатовано, що на даний момент посадовим особам на етапі внесення відомостей до ЄРДР надано більше можливостей для здійснення ефективної діяльності щодо встановлення характеру та розміру шкоди, і надалі – вжиття комплексу заходів, спрямованих на її відшкодування особам, які потерпіли від злочинних діянь.

Ключові слова: відшкодування шкоди, кримінальне провадження, кримінальний процес, права і свободи, механізм, захист прав, судовий захист, цивільне провадження, цивільний позов, позовні вимоги, кримінальний процесуальний закон, потерпілий.

Lyubeznikov D.O. Determination of the amount of pre-trial compensation for damage caused by a criminal offense.

The article is devoted to the problems of determining the amount of damage in criminal proceedings in Ukraine and their solution. An analysis of the reasons for the ineffectiveness of the existing mechanism in the criminal process, establishing the amount of damage to victims of criminal offenses is carried out. The problems of real compensation for damage caused by a criminal offense are considered. The creation of certain conditions that will contribute to real compensation (compensation) of damage is being discussed, starting directly from the stage of the pre-trial investigation, precisely from the moment of entering information into the EDPR. It is noted that in order to protect the rights and legitimate interests of a person who has been harmed by a criminal offense, the victim status should be granted

as soon as possible, namely at the initial stage of the pre-trial investigation. The conducted study of the materials of criminal proceedings, in which it was established that the use in part 2 of Art. 55 of the Criminal Procedure Code of Ukraine of the wording «The rights and responsibilities of the victim arise in a person from the moment of submitting an application to involve him in the proceedings as a victim» is not quite effective, because it allows investigators, inquirers to establish a certain time interval between entering information into the ERDR and issuing a resolution on recognizing a person as a victim. It is noted that when studying the application and establishing the grounds for the qualification of a criminal offense, the authorized person engaged in pre-trial investigation has the duty to collect, systematize and analyze all the information contained in the notification of the criminal offense. The specified information includes information on the nature and extent of damage caused by a criminal offense. It is proven that untimely taking measures to compensate for the damage caused only increases the troubles that already fall on the shoulders of the injured person. It was established that at the moment, officials at the stage of entering information into the EDRD have been given more opportunities to carry out effective activities to establish the nature and extent of damage, and in the future - to take a set of measures aimed at compensating victims of criminal acts.

Key words: compensation for damage, criminal proceedings, criminal process, rights and freedoms, mechanism, protection of rights, judicial protection, civil proceedings, civil suit, claims, criminal procedural law, victim.

Постановка проблеми. Питання, пов'язані з відшкодуванням шкоди, заподіяної внаслідок скоєння кримінального правопорушення та визначенням її розміру, на нашу думку, повинні вирішуватися слідчим, дізнавачем, детективом протягом усього процесу досудового розслідування, починаючи з надходження до правоохоронного органу заяви, повідомлення про вчинення кримінального правопорушення для внесення відомостей до ЄРДР у відповідності до ст. 214 КПК України.

Характер порушень або недотримання цих положень потребує кваліфікованого підходу не тільки на рівні правової кваліфікації кримінальних правопорушень, а і у процесі організації досудового розслідування.

Стан опрацювання. Окремі аспекти встановлення розміру, досудового відшкодування шкоди заподіяної кримінальним правопорушенням висвітлювалися в працях О.А. Банчук, І.О. Дмитрієва, Б.В. Малишев, З.М. Саїдова, В.І. Завидняка, І.О. Завидняк, А.М. Стебелева, О.П. Мілевського, О.В. Драган, І.І. Татарина.

Метою статті є виокремлення особливостей проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час встановлення розміру, досудового відшкодування шкоди заподіяної кримінальним правопорушенням, а також особливостей організації проведення процесуальних дій для забезпечення схоронності майна.

Вклад основного матеріалу. Нині дедалі актуальніше стає проблема реальної компенсації шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням [1 с. 83]. Виникає необхідність створення певних умов, які сприятимуть реальному відшкодуванню (компенсації) шкоди, починаючи безпосередньо зі стадії досудового розслідування, а саме з моменту внесення відомостей до ЄРДР.

У зв'язку із чим цікавою є позиція І.І. Татарина, що на даний час потерпілі особи, яким у результаті кримінального правопорушення було заподіяно той чи інший вид шкоди, набувають реальну можливість її відшкодування вже на стадії досудового розслідування [2]. Визнаючи даний факт незаперечним, водночас зауважимо, що встановлення характеру і розміру заподіяної шкоди має бути розпочатим вже на етапі перевірки повідомлення про кримінальне правопорушення, тобто безпосередньо на етапі внесення відомостей до ЄРДР. Саме початковий момент, коли правоохоронним органам стало відомо про скоєне кримінальне правопорушення, має бути максимально орієнтований на встановлення характеру та розміру шкоди, заподіяної конкретним протиправним діянням. І саме тоді будуть створені, максимально сприятливі, умови для подальшої успішної діяльності слідчого, дізнавача, детектива в контексті питання, що нами розглядається.

У зв'язку зі сказаним виглядає не цілком обґрунтованою позиція деяких авторів. Так, А.М. Стебелев стверджує, що саме настання несприятливих наслідків як факт об'єктивної дійсності взагалі не залежить ні від наявності внесених відомостей до ЄРДР, ні від будь-яких, інших, ухвалених процесуальних рішень, а момент появи у кримінальному провадженні потерпілого не пов'язаний із встановленням факту заподіяння йому шкоди та фіксації цього у процесуальному документі [3

с. 64]. Справді, як об'єктивна категорія шкода або є, або її немає. Але як факт, що породжує певні правові наслідки у вигляді визнання особи потерпілою, шкода має бути зафіксована і відображена в матеріалах кримінального провадження.

Не цілком логічним, на наш погляд, представляється і висловлювання О. Дроздової, яка стверджує, що відсутня необхідність встановлення як самого факту заподіяння особі шкоди, так і її характеру та розміру. Це, як видається автором, лише тимчасовий захід, який може мати місце на початкових етапах розслідування кримінального провадження [4]. Однак, ми переконані у тому, що питання про причинно-наслідковий зв'язок між скоєним кримінальним правопорушенням і заподіяною шкодою має бути встановлений в найкоротші терміни, а саме після надходження повідомлення про вчинення кримінального правопорушення. Тільки тоді, і за наявності таких підстав, можна вважати, що конкретне злочинне діяння та заподіяна шкода взаємопов'язані, і слідчий, дізнавач, детектив, детектив може прийняти рішення про наявність складу злочину і, як наслідок, надати можливість заявнику набути статусу потерпілого, а надалі – цивільного позивача з метою задоволення позовних вимог.

Щодо питання взаємозв'язку, моменту внесення відомостей до ЄРДР та наділення особи, якій кримінальним правопорушенням було завдано шкоди, і наділенням її процесуальним статусом потерпілого тривалий час існують полярні думки вчених-процесуалістів. Так, В. Бараняк та О. Несімко стверджували, що обов'язковою умовою для визнання особи потерпілою від кримінального правопорушення є факт реального заподіяння їй будь-якого виду шкоди [5].

Противником цього аргументу виступають О.А. Банчук, І.О. Дмитрієва, Б.В. Малишев та З.М. Саїдова, на думку яких поява потерпілого є наслідком будь-якого злочинного діяння, у тому числі при підготовці до злочину та замаху на злочин (ст.ст. 14, 15 КК України). При цьому, на думку вказаних авторів, не має принципового значення той факт, що дані підготовчі дії реально не завдають шкоди, оскільки вже сама загроза настання негативних наслідків є підставою наділення особи відповідним статусом [6].

Наша позиція, підтверджена вивченням досвіду практичної діяльності та дослідженням теоретичних засад про жертву злочину, дає можливість підтримати думку саме В. Бараняк та О. Несімко.

Як аргументи обґрунтування нашої позиції доцільно звернутися до судової практики, яка розвивається шляхом ймовірності та можливості заподіяння шкоди як фактора, що дозволяє наділити постраждалу особу процесуальним статусом потерпілого.

Так, Ухвалою Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 20 липня 2022 року у справі 202/3580/22 прокурору було повернено обвинувальний акт у кримінальному провадженні, внесеному 23.10.2017 до Єдиного реєстру досудових розслідувань за № 12017050390002991 у відношенні ОСОБА_5, обвинуваченого у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 366, ч. 4 ст. 190 КК України. Серед причин суддя зазначив, що: «розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням в обвинувальному акті не визначено, а сума матеріальної шкоди фігурує лише у формулюванні обвинувачення (сторінка 7–14 обвинувального акту) та при викладі фактичних обставин (сторінки 2–7 обвинувального акту), що є прямим порушенням вимог п. 7 ч. 2 ст. 291 КПК України» [7].

У зазначеному прикладі слідчий та прокурор, вважаючи, що кримінальне правопорушення було остаточно розслідувано, а реальної майнової шкоди потерпілому не заподіяно, не вважав за необхідне встановлювати її можливий характер і розмір під час досудового розслідування. На нашу думку, дії слідчого призвели до порушення норм кримінального процесуального кодексу, оскільки при провадженні досудового розслідування, починаючи вже з етапу внесення відомостей до ЄРДР, обов'язковою умовою є встановлення всіх обставин скоєного кримінального правопорушення, у тому числі визначення виду та розміру шкоди (ст. 91 КПК України). Крім того, вважаємо, що самим фактом замаху на злочин, а також готуванням до нього, якщо про це стало відомо жертві, навіть якщо він не відбувся, то їй була заподіяна, як мінімум моральна шкода, яка також виражається в грошовому еквіваленті і підлягає компенсації.

Таким чином, з метою захисту прав та законних інтересів особи, якій кримінальним правопорушенням було завдано шкоди, слід надавати статус потерпілого в максимально короткі строки, а саме вже на початковому етапі досудового розслідування. Робити це слід і в тому випадку, якщо є достатні підстави вважати, що їй внаслідок вчинення кримінального правопорушення завдано шкоди або здійснено замах на злочин або готування до нього, наслідком якого могло стати заподі-

яння певного виду шкоди. Це викликає необхідність встановлення відповідних обставин на етапі внесення відомостей до ЄРДР.

Незважаючи на те, що нами висловлюється позиція по суті якнайшвидшого визнання особи потерпілим від кримінального правопорушення у разі заподіяння їй шкоди або можливості її заподіяння при замаху на злочин чи готуванні до нього, доцільним видається уточнення позиції ряду авторів, що висловлюються з цього питання. Зокрема, вважаємо спірною думка Я.О. Клименко, який наполягає на необхідності надання особі статусу потерпілого одночасно зі зверненням із повідомленням про кримінальне правопорушення [8].

Дана позиція була б прийнятна у разі відсутності у кримінальному процесуальному законодавстві норми, про момент подачі заяви визнання особи потерпілою вже після початку досудового розслідування (ч. 2 ст. 55 КПК України). Наприклад, ця норма не зазначена у кримінальному процесуальному законодавстві таких держав, як Молдова та Казахстан. Хоча їхні норми досить схожі з нашим кримінальним процесуальним кодексом. Так, у ст. 262 КПК Республіки Молдова відсутня вказівка на перевірку інформації, що надійшла, оскільки процедура поінформування органу кримінального переслідування передбачає дотримання вимог, що висуваються законом лише до початкових документів, що надійшли, після чого відбувається реєстрація кримінального правопорушення і починається досудове провадження [9]. У КПК Республіки Казахстан відсутнє поняття «підстава порушення кримінальної справи» і не використовується ні як дефініція, ні як реальна умова, необхідна для початку досудового розслідування. У ч. 1 ст. 179 та ч. 3 ст. 179 КПК Республіки Казахстан зазначено, що не підлягає реєстрації заяви, повідомлення або рапорт про кримінальне правопорушення у яких відсутні відомості про шкоду, хоча досудове розслідування є обов'язковим за всіма заявами, повідомленнями про кримінальні правопорушення, за винятком справ приватного обвинувачення [10].

Зважаючи на наявність у вітчизняному кримінальному процесуальному кодексі, норми про визнання потерпілого з моменту подачі ним заяви, говорити про поєднання підстав для внесення відомостей до ЄРДР та визнання особи потерпілою, на нашу думку є не цілком коректним. Питання в тому, що можна було б визнавати за особою статус потерпілого з моменту внесення відомостей до ЄРДР, якщо в матеріалах фігурують відомості про заподіяння потерпілій особі шкоди, та забезпечити слідчим, дізнавачем, детективом роз'яснення потерпілому прав. Як свідчить вивчення матеріалів кримінальних проваджень, використання у ч. 2 ст. 55 КПК України словесної конструкції «Права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про залучення її до провадження як потерпілого» не цілком ефективно, адже воно дозволяє слідчим, дізнавачам встановлювати певний часовий проміжок між внесенням відомостей до ЄРДР та винесенням постанови про визнання особи потерпілою.

У зв'язку з вищевикладеним вважаємо за необхідне спочатку зупинитися на розгляді питання про встановлення характеру і розміру шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, вже на стадії внесення відомостей до ЄРДР.

При вивченні заяви та встановленні підстав для кваліфікації кримінального правопорушення на уповноваженій особі, яка займається досудовим розслідуванням, лежить обов'язок зі збирання, систематизації та аналізу всієї інформації, що міститься в повідомленні про кримінальне правопорушення [11]. У тому числі до зазначеної інформації відносяться відомості про характер та розмір шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням.

Однак деякі автори (А.Я. Хитра, В.О. Кучер, А.Б. Ткачик, І.М. Євхутич) не вкладають у зміст стадії досудового розслідування кримінального провадження вирішення питань про встановлення характеру та розміру шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, говорячи лише про встановлення ознак злочину та вирішення питань про підслідність [12]. Водночас «ознаки злочину» - це надто вузька категорія, і при їх встановленні не мається на увазі, що заподіяна кримінальним правопорушенням шкода має бути конкретизована.

Т. Павлюковець, в свою чергою, пов'язує необхідність вирішення питань відшкодування шкоди лише з встановленням особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Питання в тому, як діяти в даному випадку слідчому, дізнавачу, детективі – вживати заходів для відшкодування шкоди після того, як внесено відомості до ЄРДР і особу визнано потерпілою, або після того, коли в процесі досудового розслідування, з'явиться підозрюваний (обвинувачений), який безпосередньо і повинен відшкодувати заподіяну шкоду. Звісно ж, початок відшкодування шкоди може мати місце і раніше, наприклад, коли при проведенні слідчих розшукових та інших процесуальних дій,

вже на етапі внесення відомостей до ЄРДР, будуть виявлені предмети, викрадені у заявника. Так само, це може бути здійснено на стадії досудового розслідування навіть при невстановленні особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Щодо фактичного моменту початку дій по відшкодуванню шкоди, потерпілому, безпосередньо на етапі внесення відомостей до ЄРДР, науковий та практичний інтерес представляє собою – досвід Іспанії. Зокрема, ст. 433 КК Іспанії встановлює, що посадова особа або державний службовець, який розприділяє гроші або майно, яке знаходиться у нього в зв'язку з виконанням службових обов'язків, та використовує його не в інтересах держави, карається штрафом у розмірі від шести до дванадцяти місячних заробітних плат та тимчасовим усуненням з посади чи державної посади терміном від шести місяців до трьох років [12]. При цьому суттєве застереження міститься у другому реченні зазначеної статті, суть якої полягає в тому, що ця санкція застосовується до винної особи, якщо вона не відшкодує шкоди протягом десяти днів після порушення справи. Тим самим законодавець Іспанії «підштовхує» до добровільного відшкодування заподіяної злочином шкоди на ранніх етапах досудового провадження, починаючи з моменту порушення кримінальної справи.

Так, ще під час дії КПК України 1960 року Н. Плахотнюк пропонував проводити слідчі та процесуальні дії по встановленню характеру та розміру заподіяної шкоди кримінальним злочинцем вже на стадії порушення кримінальної справи.

На сьогодні, вважаємо, справедливим є твердження, що не можна залишати поза увагою випадки, коли майно підозрюваного було виявлено вже на початковому етапі досудового розслідування, завдяки тому, що слідчим було вжито всіх необхідних заходів для виявлення та накладення арешту на майно, яке в подальшому може бути використано для відшкодування шкоди потерпілому [10]. Адже насправді, несвоєчасне вжиття заходів щодо відшкодування заподіяної шкоди лише посилює ті неприємності, які і так лягають на плечі потерпілої особи.

Таким чином, вважаємо, що правоохоронним органам не можна обмежуватися лише констатацією факту виявлення майна на початковому етапі досудового розслідування. Слід виробити і конкретні пропозиції, задля вдосконалення та активізацію діяльності у цьому напрямі органів прокуратури слідства та дізнання, які приймають рішення порядку ст. 214 КПК України.

Вирішенню досліджуваної нами проблематики досудового порядку відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, сприяє та обставина, що кримінальний процесуальний кодекс містить норми які дозволяють це зробити. Зокрема, у ньому зазначені можливості посадових осіб, у невідкладних випадках, до внесення відомостей до ЄРДР проводити цілий комплекс процесуальних дій а також такої слідчої розшукової дії, як огляд місця події (ч. 3 ст. 214 КПК України).

Висновки. Вочевидь, що ухвалений у 2012 році КПК України вже дозволив досягти позитивних результатів, скоригувавши вектор кримінальної процесуальної діяльності у напрямку встановлення характеру та розміру шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, вже на етапі внесення відомостей до ЄРДР. На даний момент посадовим особам на етапі внесення відомостей до ЄРДР надано більше можливостей для здійснення ефективної діяльності щодо встановлення характеру та розміру шкоди, і надалі – життя комплексу заходів, спрямованих на її відшкодування особам, які потерпіли від злочинних діянь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Васильєв В.В. Правове регулювання відшкодування шкоди, завданої злочинцем: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Х., 2016. 232 с.
2. Zavydniak V.I., Zavydniak I.O., Omelchuk LV., Polunina L.V. & Suprun-Kovalchuk T.M. (2022). States' main directions and forms of in-ternational cooperation in the fight against transnational economic crimes. *Revista Científica General José María Córdova*, 20(38), P. 323–339. <https://dx.doi.org/10.21830/19006586.904>.
3. ЗАХИСТ – Академічний тлумачний словник української мови. Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/zakhyst#:~:text=ЗАХИСТ,%20у,%20захистити%20і%20захищатися,%20захиститися>. (дата звернення: 10.10.2023).
4. Яновська О. Правова позиція захисту в кримінальному провадженні: шляхи відстоювання у процесі доказування. *Право України*. 2014. № 10. С. 124–132.

5. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН. України Ю.С. Шемшученка. 2-ге вид., переробл. і допов. К. : Вид-во “Юрид. думка”, 2012. 1020 с.
6. Несинова С.В. Проблеми соціальної трансформації права в умовах сучасних глобалізаційних процесів. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 4. С. 35–38.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.10.2023).
8. Кримінальний кодекс України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 11.10.2023).
9. Цивільний кодекс України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text/>
10. Завидняк І.О. Поняття й сутність міжнародного співробітництва в розслідуванні фінансових злочинів транснаціонального характеру. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2020. Вип. 47(2). С. 102–105.
11. Володимир Петрович Бахін. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2012. Вип. 12. С. 513-514.
12. Збірник методичних рекомендацій з питань розкриття та розслідування злочинів слідчими та оперативними працівниками органів внутрішніх справ / під ред. П.В. Коляди. К.: МВС ГСУ, 2001. – 239 с.